

CAESALPINIA ECHINATA Lam.
(LEGUMINOSAE) – BRASILTRÆ
– Træet, der lagde navn til en halv verdensdel

MICHAEL STERLL
Botanisk Museum
Gothersgade 130
DK-1123 København K.
michaels@bot.ku.dk

Caesalpinia echinata Lam. (Leguminosae) – Brazilwood –
The tree to give name to half a continent

Key words: Brazil, Brazilwood, textile-dyes, cabinet-making, violin-bows.

Når plantenavne har et geografisk islæt, er det som regel en henvisning til plantens oprindelse. Det er mere ualmindeligt, at oprindelsesstedet er opkaldt efter planten, men brasiltræet har lagt navn til en af Verdens største nationalstater, selv om det i dag ikke længere er almindeligt forekommende i Brasilien.

Da Pedro Álvares Cabrals lille flåde langfredag år 1500 under det lange kryds over Atlanten gik i land på Sydamerikas kyst, kaldte han meget passende stedet for *Porto seguro* – Den sikre Havn, og området blev i første omgang helt i tidens stil betegnet som *Ilha de vera cruz* – Det sande Kors' Ø. Dels som en markering af dagen, dels fordi man dengang – og mange år frem – troede, at Brasilien var en ø i stil med de øer, Columbus havde fundet få år inden.

Det var et enormt fremskridt for søfarten på Indien at have fundet en sikker havn, hvor man kunne få frisk vand og viktualier under den lange færd, men i modsætning til spaniernes nye områder var der ikke tale om et område, der flød med guld, sølv og ædle stene. Det eneste, man med nogen fordel kunne sende hjem fra det nye land, var tømmeret af et mægtigt træ, der voksede i store mængder i de enorme kystskove. Jeg har hævdet den påstand, at grunden til, at så mange

portugiske skibe vendte sikkert hjem fra Sydamerika, var, at de var lastet med tømmer og ikke med sølv som de spanske. I hvert fald var det eneste skib, der vendte hjem fra Cabrals ekspedition, det han sendte hjem fra Brasilien for at give besked om sit fund. Selve arten var for så vidt ikke ny; den havde allerede været kendt igennem flere år efter de første fund på øerne i Atlanten, og navnet var allerede indarbejdet. Portugiserne forsøgte meget hurtigt at overføre træet til en række af deres øvrige tropiske besiddelser.

Tømmeret blev i første omgang sendt videre til tidens tugt-, rasp- og forbedringshuse i hele Europa, hvor det blev raspet op som farvestof især til tekstiler. Det gav det på forhånd allun- eller tanninbejdsede garn en varm, rød farve, og portugiserne kaldte derfor træet, som havde været kendt siden 1400-tallet, for *páu-brasil* – træet der gløder, eller bare rødtræ, og efter få år vænnede de sig til at kalde landet, der forsynede dem med det nye farvestof, for Brasil, og derved blev det. Den pantropisk slægt blev allerede navngivet af Linné, og den første botaniske omtale af arten går helt tilbage til Caspar Bauhin, men det var Lamarck, der gav den gyldige beskrivelse. Hans typemateriale findes fortsat i Paris, men det er uden proveniens. Trivialnavnet har arten imidlertid lånt fra sin nære slægtning *Caesalpinia sappan* L, der stammer fra Sydøstasien og ligeledes har været benyttet som farveproducent. Det bør i øvrigt nævnes, at brasiltræ, foruden at forsyne med selve det røde farvestof, også er leveringsdygtig af den nødvendige bejdse; bælgene er stærkt tanninholdige. De søfarendes første landkending, når de anduede det nye land, var tilmed ofte gløderne fra indianernes bål i kystbjergene, så det passede godt sammen.

Kystens tupi-indianere var – bortset fra deres beklagelige forkærlighed for rituel kannibalisme – meget venligt sindede og yderst villige til at give en hånd med i ny og næ med at bjerge tømmeret. Det var ikke bjælder, glasperler eller spejle, der blev den efterstræbte modydelse, men derimod portugisernes jernredskaber. En slidt økse eller kniv eller blot en håndfuld rustne søm var den optimale betaling, mens de fine ildvåben nok imponerede indianerne med deres larm, men hurtigt viste sig dels at være nærmest ubrugelige i det fugtige klima, dels var de indianernes langbuer – hvoraf de bedste netop var fremstillet af brasiltræ – langt underlegne; en godt 1½ m lang, lydløs pil – eventuel monteret med et nymodens søm i spidsen til erstatning for de tidligere kvartsflækker, var langt mere dødbringende end et bøsseskud. (Fig. 1).

Fig. 1. Brasilianske indianere med langbuer. Gengivet efter planche 5 i Jean Baptiste Debrets *Voyage Pittoresque et Historique au Brésil* 1834-39. – Paris. Debret opholdt sig i en længere årrække i Brasilien som professor ved det kejserlige kunstakademi i Rio de Janeiro; hans store billedværk opnåede allerede i samtiden stor popularitet, og hans billeder gengives fortsat i næsten enhver fremstilling af landets historie. Originalen måler 260 × 181 mm. Tupi-indianernes særprægede, men yderst effektive jagt på fregatfugle og pelikaner overgik langt de bedste europæiske skytters formåen.

Brasiltræ er et typisk skovtræ af nogenlunde samme habitus som et uregelmæssigt, dansk bøgetræ. Højden når en 20 til 30 m med en uregelmæssig cylindrisk stamme på ca. det halve uden sidegrene eller brædtrødder. Alle dele af træet er dækket med små, spidse torne, der i virkeligheden er modificerede blade – deraf navnet *echinata* – søpindsvin. Barken er tilbøjelig til at skalle af i flager, som vi kender det fra platan, og de friske barkflader, der endnu ikke har fået deres torne, har en klar rød farve, der svarer godt til træets navn. De små – ca. 30 mm i diameter – gule blomster med rød læbe – er samlet i endestillede, åbne kvaste, frugten er en tornet bælg på 80-90 mm, og frøene ligner almindelige ærter og spirer villigt i en dansk vindueskarm. (Fig. 2).

De ærteblomstrende – Leguminosae Juss. – er kosmopoliter og familien hører med ca. 18.000 arter til imellem de virkelig store. Familien er i dag opdelt i talrige underfamilier med yderst usikre afgrænsninger og i utallige slægter. Den omfatter alt fra enårige urter til lianer og

Fig. 2. Brasiltræ – *Caesalpinia echinata*. Generalherbariet, Botanisk Museum. Dette materiale fra Eug. Warmings herbarium er modtaget fra Antoine Glaziou, der var direktør for den kejserlige botaniske have i Rio de Janeiro og en nær ven af Warming.

store træer. Men familien opfattes, i modsætning til slægten, som en smukt monofyletisk gruppe, der hænger sammen som ærtehalv. En lang række af Verdens bedst kendte nytteplanter, fra middagsmåltidets ærter og bønner til spisebordets palisanderplade, hører hjemme her, og mange af dem har deres oprindelse i Sydamerika. I arbejdet med den sydamerikanske mega-faunas uddøen har familiens vekslende udbredelse, og herunder ikke mindst brasiltræets, spillet en betydelig rolle som indikatorplanter for undersøgelserne af de varierende klimaforhold.

Igennem hele Brasiliens kolonitid blev der drevet rovhugst på brasiltræ, der som så mange tropiske skovtræer kun forekommer som yderst spredte bestande. Allerede i 1605 udsendte den portugisiske konge en forordning imod dette uvæsen, og omkring 1800 anbefalede en portugisisk kommission, at brasiltræet blev benyttet som læhegn i forbindelse med bomuldsdyrkning; nok et af de ældste eksempler på agroforestry. Træet har været og er fortsat et yndet park- og allétræ, men lige lidt hjalp det på bestanden. De største forekomster var og er i delstaterne Bahia og Pernambuco, hvor arten har fundet sin sikre havn i naturparken ved *Estação ecológico pau-brasil* få km fra Porto Seguro. Dette forhold ændrede sig i løbet af 1800-tallet. Dels var træet blevet en virkelig sjældenhed, dels blev dets røde farvestof totalt udkonkurreret af de syntetiske anilin-farvestoffer, der var langt billigere og væsentlig mere lysægte. I dag er bestanden ikke længere truet, og arten forekommer end ikke på CITES-listerne, men er totalt fredet på sine naturlige voksesteder i Brasilien. Det har ikke været mig muligt at finde nogen i Danmark, der forhandler brasiltræ.

Men veddet er fortsat yderst værdsat. Ganske som sin nære slægting, guldregn, har det en tydelig opdeling imellem splint og kerne, og det er kun kernen, der finder anvendelse. Træet er tungt med en specifik vægtfylde i ovntørret tilstand på 1.21, det er let forarbejdeligt, meget smidigt og let at polere op. Det arbejder stort set ikke, og som møbeltræ behøver det kun en blød klud med linolie en sjælden gang imellem, og jeg har aldrig set det overfladebehandlet med lak eller fernis, hvorimod farvestoffet har været meget benyttet af kunstnere netop som pigment i lak og maling. Som bygningstømmer angives det som yderst vejrbestandigt uden at blive angrebet af svamp og råd. I dets hjemland har jeg set det anvendt som dekorationstræ i antikke møbler, og det påstås ligeledes før i tiden at have været benyttet som gulvbelægning i den portugisiske overklassens huse, dels på grund af

dets skønhed, men nok mere på grund af sin bestandighed over for insektangreb. Besynderligt nok er arten ikke repræsenteret i hverken Marcgraves herbarium eller i hans *Historia naturalis Brasiliae*. På Eckhouts brasilianske malerier på Nationalmuseet forekommer træet heller ikke. Besynderligt, fordi de hollandske erobringer omfattede nogle af de største forekomster, og fordi der imellem Frederik III's samtidige dragter på Rosenborg indgår adskillige, der er farvet med blandt andet brasiltræ. Netop i denne konges regeringstid kom en række af danske museers største skatte fra Brasilien til Danmark. De gamle stoffer fremstår i dag som nærmest laksefarvede, og selv om jeg ikke kender til nutidige prøver af tekstiler farvet med brasiltræ, er det min vurdering, at de fra begyndelsen nok har haft en mørkere og mere intens karakter. Disse dragter har indenfor de seneste år været genstand for en grundig analyse, der konkluderer, at de på trods af deres ofte fremmedartede snit er fremstillet i Danmark; deres mål passer nøje til majestætens andre dragters, og den benyttede sytråd i de forskellige kostumer er gennemgående den samme. Mens sytråden gennemgående er farvet med Brasiltræ, indgår der imellem de benyttede tekstiler yderligere dele indfarvet med kermes og cochinille, der begge udvindes af skjoldlus. Jeg er konservator Katia Johansen, Rosenborgsamlingen, taknemmelig for oplysningerne om disse dragter. I Rosenborgs møbelsamling er der i øvrigt flere stykker, hvor brasiltræ er benyttet som intarsia eller finer.

Forklaringen på brasiltræs fortsat høje status skal findes i dets nærmest monopolagtige rolle i musikkens verden. Enhver strygerbue af kvalitet er lavet af brasiltræ, og her synes forsyningerne at være tilstrækkelige; ét enkelt træ må kunne dække årsforbruget af violinbuer i Europa. Danske violinbyggere tager normalt brasiltræ hjem i ganske små stumper enten fra Tyskland eller Østrig.

Ganske som andre værdsatte træsorter optræder brasiltræ med et utal af handelsnavne, der oftest angiver sorteringer eller kvaliteter. Nogle af handelsnavnene kan være forvirrende, fordi andre træsorter bliver udbudt under det samme navn. Jeg anfører i flæng udover brasiltræ i alle mulige oversættelser: bahia, ferskentræ, ibirapitanga – det oprindelige tupi-navn, der betyder rødtræ – pernambuco, slangetræ og verzino. At allerede indianerne kaldte træet for rødtræ, betyder ikke, at de benyttede det til tekstilfarvning; det er mere sandsynligt, at de har benyttet farven til kropsbemaling og til indfarvning af blandt andet deres fjersmykker.

Udenfor musikkens verden er brasiltræ en sjældenhed, så nyd klangen og hvis en kvalitetsbue kommer indenfor rækkevidde, så lad hånden glide over det mørktrøde, silkeglatte træ, der har givet navn til Brasilien.

SUMMARY:

The origin of the name of Brazil and the origin, introduction and use of Brazilwood in Europe.

SUPPLERENDE LITTERATUR:

En mere omfattende fremstilling af Brasiltræets kulturhistorie kan findes i:

Andrada, O. de: 1974 *Do pau-brasil à antropofagia e às utopias*. – Rio de Janeiro.

Førstebeskrivelsen og træets egenskaber kan læses hos: Lamarck, J.B.M. de: 1783-

1817 *Encyclopedie méthodique Botanique*. – Paris.

Det hollandske fremstød i Penambuco og den dermed forbundne etnobotanik er mere udførligt beskrevet i Sterll.M.: 2004 *Med rod i Brasilien. 1066 – Tidsskrift for Historie*. i.p.